

Kenéz Béla:

Faji erőink és a háború

1915 március 20-án

I. ...

A nagy háború tanulságai máris nem egy közkeletű hitet döntöttek meg, nem egy csalatkozhatatlannak ítélt állítás értéktelenségét tették nyilvánossá. Akik az antimilitarizmus terjedő hatalmában annyira bíztak, hogy benne már az örök béke biztosítékát látták, csalódva szemlélhetik Franciaországban a katonaelenes liga legfőbb vezetőit a háború leghangosabb hívei között, — akik a szociáldemokráciától a nemzetek atomizálását, az osztályérdekeknek a nemzeti lét külön céljait semmibevevő nemzetközi ölelkezését várták, azoknak a német szociáldemokraták és a magyar munkások százai a harctérről kiáltják oda cáfolatúl, hogy szocializmus és hazafiság megférnek egy kebelben. Az egy uralkodó alatt élő két állam pénzügyi és közgazdasági fölkészültsége, nyugodtsága és egysége semmivé tette azok reményét, akik Ausztria-Magyarországot a háború első fuvallatára szétmálló, erőtlen, laza szerkezetnek szerették mindig jósolni. De a sok hamis próféta közt talán azok bizonyultak leghamisabbaknak, akik — mélységesen lenézve a faji előítéletek rabjait — ez elmaradottak feje fölött fölsőbbségük, magasabb röptű műveltségük elhittségével hirdették: a faji, a nemzetiségi öntudat lomtárba való ócskasági, az egyesülésre teremtett egész emberiség testvériesülésének gátja, érzelgős kedélytünet csupán, a világ pusztán anyagiakban álló boldogságáért egyedül anyagi eszközökkel folyó küzdelemben mi szük-

ség sincs rá tehát, — mint ahogy a gúnyolódó osztrák-költő: Grillparzer is már rég megénekelte:

Ein Vorzug bleibt uns ewig unverloren,
Man nennt ihn heut' die Nationalität;
Sie sagt dass irgendwo ein Mensch geboren,
Was freilich sich von selbst versteht.

Grillparzelnél, aki szerint tehát a nemzetiség semmi mást nem jelent, éppen csak azt határozza meg, hogy valaki valahol született, mennyivel tökéletesebben látta meg a nemzetiség jelentőségének lényegét a mi nagy Széchenyink. Ő fölismerte azt az igazságot, hogy az emberiség haladását éppen a faji különállás biztosítja, amelynek révén egy hatalmas munkamegosztás érvényesül; mindenik faj a maga különleges tehetségeinek: »faji genius«-ának megfelelően, a verseny által is serkentve, veszi ki a részét a civilizáció nagy munkájából. Amint a »Kelet népé«-ben olyan szépen mondja: a magyar nép világtörténeti hivatása abban áll, hogy »érvényre emelje másutt sehol érettségre nem virult sajátságait egy törzsök-fajnak«.

És mennyire igazat ad Széchenyinek s mily kicsinyekké zsugorítja össze a nemzetiségi eszme jelentőségének megtagadóit a most folyó nagy háború! Hát a hajdani »grande nation« nem francia voltukra hivatkozással lelkesíti-e katonáit? Nem hangoztatják-e a brittek, hogy az angol tengerész semmitől sem fél, — ámbár az igazat megvallva, itt azt hiszem és a kikötőkből elindulni vonakodó matróz-sereg bizonyágtétele is azt mutatja, hogy a német tengeralattjáróktól mégis csak fél egy kicsit; — és a német parlamenti tárgyalásokból, a német társadalom viselkedéséből és a nagy vezérkar jelentéseiből nem csendül-e ki büszkén a »Deutschland über Alles«, a

német becsület, a német bátorság, a német anyagi és erkölcsi erők mindennél magasabbra értékelése? Sőt ezen a tágabbkörű nemzeti határon belül is nem tartják-e szükségesnek a hadi híradások a szűkebb fajti erények dicséretét: hol a bajor, hol a szász, hol egyéb német törzsek vitézségét magasztalva? És valjon akkor, amikor az erők legvégső megfeszítésére, emberfölötti feladatok megoldására késztet a hadak állása, nem a magyar hősi lélek, a magyar virtus, az ősi erények fölidézése varázsolják-e — a bennük szunynyadó őserők fölkorbácsolásával — sem lehetetlenséget, sem félelmet nem ismerő legendás hőökké a békés szántó-vetőt, kézművest, meg tollforgatót és nem a mi szent háromszínű lobogónk alatt viszik a győzelem, a dicsőség, a halhatatlanság Pantheonába fiainkat talán éppen azok, akik csak néhány hónap előtt is a magyar jelvények alkalmazásában a hadsereg egységének és harcraképességének megrontását látták? És — a harcosokat fajuk szerint megkülönböztetve — nem zengi-e az egész világ a magyar honvéd, a magyar huszár dicsőségét? (Nem állhatom itt meg, hogy közbevetve el ne mondjam: minő csodálatosan, részleteiben is minő egybehangzással ismétlődik meg a történelem. Nézzünk csak meg egy 120 évvel ezelőtt alkotott törvényt, I. Ferenc 1796. évi II. decretumát. Ennek bevezetése szó szerint azt mondja, hogy »a felséges római császár és Magyarország meg a hozzá kapcsolt részek apostoli királya egy súlyos és — méltóztassanak csak a mai helyzethez hasonlóságra figyelni — a francia nemzet által igazságtalanul kiterőszakolt háborútól zaklattatva, a magyarok ősi hűségéhez és bátorságához folyamodott, friss emlékezetben tartván, hogy dicső nagyanyja (Mária Terézia)

alatt a magyarság vitézsége mentette meg a birodalmat.«) De hogy tárgyamhoz e kitérés után visszatérjek és most már a contrario bizonyítsam tételemet: a nemzetiségi eszme nagy jelentőségét e háborúban, — engedjék meg, hogy arra utaljak: míg az ausztriai lengyel dühvel támad az oroszra és a magyarországi román is hős a magyar hősök közt, az orosz zsarnokság jármában nyögő lengyel és az elnyomott besszarábiai román csak kelleetlenül harcol az oroszok sorában és amint lehet megadja magát, — mert érzi, hogy a hadseregnek, amelynek ő kényszerből tagja, győzelme az ő nemzetiségi törekvéseinek halála. És minő különbség a mi parancs ellenére is előretörő magyarjaink és a saját gépfegyvereikkel előrekergetett oroszok közt, akiknek tunya, kultúrátlan soraiban még nem is ébredt életre a nemzetiségi érzés! Mert a nemzetiségi érzés föllángolása — akár-hogy mosolyogjanak is ezen azok az európeerek, akik a faji korlátok ledőlését várják a művelődéstől — valójában a kultúra vívmánya. Helyesen mondja Laveleye: »Oly tartományban, amelyben elállatiasodott emberek laknak, alapítanak iskolákat, építtetnek vasutat és túrják meg egy nyomdát: húsz évvel később megszületett a nemzetiségi kérdés, két nemzedék után robban, ha békóba akarják szorítani. Így születik meg a nemzetiségi kérdés magának a civilizációnak a természetéből.« Sőt — tovább megyek — a nemzetiségi eszme nemcsak a kultúra terméke, de maga is a kultúra etikai eszményének eszköze, erkölcsi értékeket termelő erkölcsi erő, a haladás tényezője, mert egy olyan kollektívus öntudat fölbredését jelenti, amely az egy fajhoz tartozókat másoknál különbeknek, fajképességeiket másoké fölött állóknak tekinti; ez alapon tehát önbizalmukat, kiválóságuk átértékelését éb-

reszti föl, ráeszmélteti különleges képességeiknek megfelelő különleges hivatásukra az egész emberiség műveltségének előbbrevitelében, fölismereti ékként a munkára való kötelességüket, amit »a nemzeti becsület követelményének« jelentett ki a nagy Széchenyi, mélyreható éles tekintetével meglátva, hogy alapos műveltségre, igazi kultúréletre egy-egy nemzetben belül, tehát a nemzetek összességében, az egész emberiségben is csak a faji individualitás s ennek keretében a sajátos faji jelleg érvényesülése vezet. Ez magyarázza meg, miért mondja ő a Kelet népében: ha választania kellene a magyar jelleg és a nagyobb műveltség között, az előbbit választaná. Mert jól tudta a bölcs, hogy a nagyobb műveltségre magyar jellegünk mindig élvezet; de magyar jelleg nélkül kultúránk színtelen és külön faji létünk igazolatlan, megokolatlan maradna; hisz semmi olyat nem végezünk, amit más fajok is el nem végezhettek vagy végeztek volna.

Ebből pedig az következik, hogy ennek az ilyen etnikai jelentőségű nemzetiségi ideológiának a fölnemléstése, ha nem sokat emlegetik is, nem utolsó következménye a háborúnak. Pedig — bármit mondanak is az ellenkező tábor hívei — minden államra nézve, amelynek határain belül érzésben és törekvésekben, tradíciókban és faji sajátosságokban eltérő nemzetiségek elegendő súlyú csoportja élnek, elsőrendű fontossága volt a nemzetiségi eszmének az utóbbi emberöltőkben, már eddigi is, főleg nálunk és Ausztriában, ahol a nemzetiségek valóságos panmixiája van összegyúrva. És mégis sajnálattal kell az e kérdéssel foglalkozóknak megállapítaniok, hogy a nemzetiségi erőviszonyok ismerete a fontosságához mért arányban nem tudott elterjedni a művelt társadalomban,

amely pedig pl. egészen harmadrangú francia vagy angol szépirodalmi termékekről sokszor meglepő benfentességgel cseveg. Ami ugyan egyrészt megint csak azt mutatja, hogy a mi műveltségünk a kitűzött célok értékelésében nem mindenütt jár helyes nyomon, de másrészt azzal kecsegtet, hogy talán nem végzek hiábavaló munkát, ha egy-két vonással megpróbálom itt megrajzolni nemzetiségi erőviszonyaink képét, még pedig inkább a kevésbé ismert osztrák állapotokat mutatva be, a mieinket többnyire csak összehasonlításként ábrázolva.

II.

Hogy ezt tehessem, előbb néhány szót kell ejtenem arról: mi is az a nemzetiség? mert mint a legtöbb új fogalom, ez sem él egészen tisztán a köztudatban. Talán csodálkoznak t. hallgatóim, hogy ezt a nagyerejű, hatalmas, Európa testét immár szélesen átfogó eszmét új keletűnek jelentem ki. Pedig valóban úgy van: a nemzetiségi eszme megszületése és ennélfogva a rá vonatkozó elméletek kialakulása is csak a legújabb kor történetébe tartozik. Nagy kitéréstől féltében nem is szólok az ókorról; s a középkorról is csak annyit mondok, hogy a középkorban az ugyanazon nemzetiségű emberek különböző osztályait élesen elválasztó, de a különböző nemzetiségűek azonos osztályait egymáshoz közel hozó rendiség eszméje állott fejlődésének útjában. Mátyás udvarának magyar nemese közelébb állónak érezte magához a francia, a bajor lovagot, mint a maga fajtájabéli magyar jobbagyot. És ha a XVI. században — valamelyes ködön át ugyan — fölcillan is Machiavellinél a nemzetiség eszméje, a legújabb kor, a XVIII. század nagy bölcselői (talán az egy Rousseau kivételével, akit Lengyelor-

szág) akkor már küszöbön álló tragédiája hangolt más-képpen) az általános emberi eszmének, a világpolgárságnak voltak a szószólói, mint ahogy bölcselkedésük gyümölcse: a francia forradalom is inkább általános emberi, mint különleges nemzeti célokat irt lobogójára.

A nemzetiségi eszmét öntudatossá, állandóan izzóvává éppen az a két nemzet tette, amelyek most bennünket harcba kényszerítettek. A franciák világhódító főrekvése, a nagy Napoléon acélökle kovácsolta össze a német érzelmi egységet s pattantotta ki belőle a nemzetiségi érzés szikráját, amely lángokat gyújtott a politika, a tudomány, a költészet, az irodalom, a bölcsészet terén. (Méltóztassanak itt csak Fichte ragyogó szépségű, gondolatos »Reden an die deutsche Nation«-jaira emlékezni.) Igazi fátum üldözi a franciát a némettel viselt hadjárataiban: a napoleóni háborúk a német érzelmi egység, a német nemzeti öntudat dacát állították sorompóba (amely a tettek mezején is érvényesült: Napoléon leverésében); az 1870—71-iki porosz-francia háború a német politikai egységet teremtette meg; a most álló harc földidézésével pedig alighanem a németiség világgazdasági hatalmának töreknek útát és adtak szárnyat a franciák. A nemzetiségi öntudat lángra lobbantásában erősen részes másik ellenségünk: Oroszország is, amely Lengyelország földarabolásával és rettentő zsarnokságával a jármába került lengyeleken keltette életre a lengyelek nemzetiségi érzését és ragadta nem egy vérbefojtott felkelésre ezt a jobb sorsra érdemes szerencsétlen népét. (Ennek tagjai bizony ma egymástól elszakadva, egymás ellen küzdenek a háborúban, de — jó lélekkel mondhatjuk — az orosz seregben kényszerüségből, a mi oldalunkon szívből, fajuk ha-

gyományság gyűlöletével az elnyomó ellen.) Nem történelmi igazságszolgáltatást, valóságos bosszúzó Nemzist kell-e abban látnunk, hogy éppen az a két nemzet, amely több mint száz évvel ezelőtt uralomvágyával és zsarnokságával fölébresztette a faji öntudatot, most éppen ennek a faji öntudatnak a rohanó ereje elől kénytelen meghátrálni, mivelhogy a szellemekkel, amelyeket ők idéztek föl, nem tudnak megbirkózni, akár csak Goethe Zauberlehrlingje? Mert — bármekkora is a technikai újítások jelentősége e háborúban — ennek az öntudatnak a feszítő ereje nagyobb, biztosabb és állandóbb, mint az ekrazité, meg a pikrinsavé, vagy akármiféle más robbantószeré. Vagy azt gondolják-e, hogy a német tengeralattjárót a hialál vizein csak mechanizmusa hajtja és nem a német lélek ereje is, és a magyart nem magyar lelke viszi-e szágúldva ott is, ahol már sem a Mannlicher, sem az ágyú hatalma nem segít?

E fiatalon öriássá nőtt eszmének — amint említettem — elméleti meghatározásában is éppen fiatalága miatt sok az ingadozás. Ennek a történetével s benne a nemzetiség fogalmának theoretikus kialakulásával, amelyben szép része van a magyar tudósoknak s köztük különösen kiváló bölcselőknek, Eötvös Józsefnek, meg a nagy statisztikusnak, Keleti Károlynak, nem fogom a t. hallgatóságot untatni s csak a tudomány mai állása szerint való eredményt talalom föl. Míg a nemzet az egyazon politikai szervezetben, egyazon állam hatalma alatt álló állampolgárok összesége, a nemzetiség a politikai szervezettől függetlenül jelenti a szellemi életnek, az érzésnek, különösen a politikai érzésnek és törekvésnek közössége által összekapcsolt egyének összességét, akik lehetnek azonos leszármazásúak, de lehet-

nek idegen eredetűek is; az utóbbi esetben azonban annyira beolvadtak, hogy az eredetileg rájuk nézve idegen nemzetiség történelmi hagyományait, törekvéseit, szóval multját és jövőjét magukénak vallják. A származás tehát nem teszi a nemzetiséget, hiszen az ilyen biológiai alapon tett megkülönböztetést a keveredés sűrű volta és az ez által létrehozott átmeneti típusok vagy típus nélküli egyedek sokfélesége lehetetlenné is teszi, — nem is szólva arról, hogy a politikai viszonyok, a történelmi események, a nemzetiségnek azt a fentebb említett szubjektívus fogalmát fejlesztették ki. Hiába német származású a hollandus, neki külön hollandus faji öntudata van (a faji szót itt — az elmondottakból következik — nem szabad biológiai értelemben venni, hanem csak a nemzetiség fogalmának egyszerűség okából használt szinonimájaként); a portugall sem tekinti magát spanyolnak; ellenben a szláv keveredésű porosz a német öntudat legjellegzetesebb képviselője s a magyar nem olvasztotta-e magába az idegenek szárazzeit hatalmas asszimiláló erejével, amint ezt Jókai az Uj földesúrnban az osztrák katonatisztból kuruc magyarrá átlelkedett Ankerschmidt lovaggal olyan szépen példázza?

Abból, amit most mondtam, nyilvánosságos ugyebár, hogy egy nemzetiség is alkothat nemzetet, akkor tudniillik, ha egymaga van politikailag szervezve, egymagában emelkedett állami létre. Ilyenek pl. a csak egy nemzetiségből alkotott skandináv államok, Németalföld, Olaszország, Franciaország (ahol a provencal mozgalom inkább szentimentális, irodalmi jelentőségű). Ellenben egy nemzet több nemzetiséget foglalhat magában, amint ezt látjuk a magyar birodalomban, Ausztriában, Oroszországban, a felesen flamand és vallon lakosságú Belgiumban; a Németbirodalomnak megvan

a maga lengyel-kérdése Posenben és Ost- meg West-preussenben; az Egyesült Britt Királyságnak meg az ír kérdés okoz sok fejtörést. Éppen ezekben a nemzetiségileg tagolt államokban emelkedik fokozott jelentőségre a nemzetiségi kérdés, a nemzetiségek erőviszonyainak megismerése. De hogyan ismerhetjük meg ez erőviszonyokat? Csak úgy, mint a társadalmi élet minden tömegesen fellépő jelenségét, az indukció egy különös fajtája, az úgynevezett tömegészlelés és az észlelés eredményeinek számbavétele által. Csakhogy itt akadályra bukkanunk: a nemzetiséget mi az érzések dolgának fogtuk föl az imént; — hát a lélek mélyén lakozó érzéseket hogyan lehet megfigyelni, hogyan lehet az embereket ez alapon nemzetiségük szerint osztályozni? Nincs más mód: keresnünk kell valami megfogható, külső ismertető jelet. És ezt legcélszerűbben a nyelvben, mint a közös szellemi élet kapcsolatában és közvetítőjében találhatjuk meg. A magyar statisztika — nézetem szerint — helyesen fogta meg a nemzetiségi hovatartozás tudakolásának módját, amikor az anyanyelvet kérdezi, de az objektív ismertető jel mellé odateszi magyarázatul és így a szubjektív érzés kifejezésének lehetőségét szolgáltatva: »az a nyelv, amelyet magáénak vall és legszívesebben beszél«. Kevésbé szerencsés az osztrák statisztika módszere, amely nem az anyanyelvet, hanem a társalgási nyelvet, az »Umgangssprache«-t kérdezi; — kevésbé szerencsés, mert ezzel eltünteti a többség közé ékelt kisebbségeket, a nemzetiségi egyenlőségét az embernek. Akármilyen erős magyar érzés buzog is valakiben, nem mondhatja pl. Innsbruckban vagy Olmützben, hogy az ő társalgási nyelve a magyar. Az osztrák hivatalos körök be is ismerik, hogy ez alapon a nemzetiség történeti, ethnikai vagy politikai fogalmát nem is lehet szabatosan megállapítani.

De ők nem is törekszenek erre; ők gyakorlati célokat követnek: a törvényhozásnak, a közigazgatásnak, a társadalomnak nyelvi közszükségleteit kell, hogy nézzék, és éppen ezek a szükségletek jutnak az életviszonyok, a környezet által parancsolt társalgási nyelvben kifejezésre. (Magunk közt megvallhatjuk, hogy a társalgási nyelv alapül-vétele Ausztriában a németiség számarányának mesterséges javítására is szolgál: a társalgási nyelv tudakolása t. i. — önként értetődik ez — a többségnek kedvez, a viszonylagos többség pedig Ausztriában a németeké.) Hozzá kell ehhez tennünk még, hogy egész a legújabb népszámlálásig bizonyos társalgási nyelveket csak bizonyos, meghatározott tartományokban volt szabad bemondani; a magyart pl. csak Bukovinában. Végül pedig Ausztriában a társalgási nyelvet csak a jelenlévő osztrák honosoktól kérdezik meg, ami természetesen a bennszülött fajok számarányát javítja. Tudnunk kell ugyanis, hogy pl. csak magában Bécsben 148.000 magyar állampolgár él s ezek ilyen módon egészen kimaradnak az összeírásból. A magyar nemzetiségi statisztika ellenben az egyéni érzésnek szabad utat engedő, a nemzetiségi kisebbségeket el nem tűnítő anyanyelvet kérdezi, még pedig nemcsak a magyar állam polgáraitól, hanem a népszámlálás alkalmával itt talált idegenektől is, és az ország bármely vidékén bárminő anyanyelv bevallását elfogadja. E hármas különbséget meg kell vigyáznunk, amikor a következőkben Ausztria nemzetiségi viszonyait a miénkkel párhuzamba állítjuk.

III.

Ausztriának kereken 28.6 millió lakosából nem egész 28 millió az osztrák honos. Ebből a 28 millióból a

németség 9.95. millió, a cseh-morva-tót 6.5 millió, a lengyel majdnem 5 millió, a ruthén 3.4 millió, a már délszláv szlovén $1\frac{1}{4}$ millió; a horvát-szerb társalgási nyelvűek száma megközelíti a 800.000-et, majdnem ugyanennyi az olaszoké, a románoké nem egész 300.000, a magyaroké, akik legnagyobb részt a mostanában sokat emlegetett öt bukovinai magyar közösségben (Andrásfalva, Fogadjisten, Hadikfalva, Istensegély, Józseffalva) laknak, 11.000. Talán érdekelni fogja a tisztelt hallgatóságot, hogy ez a kis magyar sziget nemcsak megőrizte a nemzeti jellegét (pedig már 130 esztendeje, hogy a Bukow generális kegyetlenkedései elől kimenekült s gróf Hadik András közbenjárására amnesztiát kapott székelyek ott letelepültek), hanem igen szépen gyarapodik is.

Mit mondanak ezek az adatok, t. Hallgatóság? Azt, hogy Ausztria népességének csak jó egyharmada német, az északi szlávok egymagában is több mint felét teszi ki a népességnek, a déli szlávokkal együtt pedig $\frac{6}{10}$ -ét; sőt egyetlen szláv törzs: a cseh-morva-tót az egész lakosságnak majdnem egy negyedét megütő arányszámával elég közel áll a némettség számerejéhez. És bizony nem sok kilátás van rá, hogy ez az arány megváltozzék a némettség javára, amelynek Ausztriában a fajfentartó ereje nem elég nagy s mindenesetre kisebb, mint a hozzá számra nézve legközelebb álló és a nemzetiségi kérdés szempontjából első sorban tekintetbe jövő szláv fajoké.

A száz házasságkötésre esett gyermekek száma¹

	1871-1880	1901-1910	Növekvés (+) vagy csökkenés (-) 30 év alatt
a német alpesi tartományokban	434	357	- 77
a szudeti (cseh-morva) tartom.	460	417	- 43
a kárpáti (lengyel-ruthén) tart.	488	520	+ 32

¹ Galasso: Der Geburtenrückgang in Österreich. Statistische Monatschrift, 1913. Juni—Juli Heft.

A tiszta német tartományokban tehát nemcsak legcsekélyebb a házasságok termékenysége, de egyúttal a termékenység csökkenése a legnagyobb is. S ezt a kisebb propagatívus képességet nem mindenütt tudják a németek kisebb halandósággal ellensúlyozni. Rauchberg professzor, aki mint a prágai német egyetem tanára közvetlen szemlélője volt a harcnak, az arról írott nagyszabású munkájában² — habár ő természetesen a német álláspontot képviseli is — maga közli azt az adatot, hogy a csehországi német kerületek halandósági aránya 27⁰/₀₀, a cseheké 24.7⁰/₀₀ s míg a német kerületekben 28, a cseh kerületekben 24 gyermek hal el az első életév elérése előtt minden száz újszülött közül (1891—1900). Így érthető — s megint csak német forrást idézek³ — hogy a születések a halálozásokat az 1906—1910. évek átlagában

Alsó-Ausztriában	7.24
egyéb német alpesi tartományokban	7.95
a szudeti tartományokban	10.19
a kárpáti tartományokban	15.42

⁰/₀₀-kel múlták fölül; a fajfentartó erőt jellemző ún. természetes szaporodás dolgában tehát a németek a szlávok mögött maradnak.

Ez aztán oda vezet, hogy a német elem Ausztria népességében egyre hátrább szorul: 1880-hoz képest 1910-ben minden 10.000 lakos közül 117-tel volt kevesebb a német. Igaz, hogy a cseh-morvák aránya is visszaesett ugyanezen idő alatt 75-tel, de a lengyeleké meg 291-gyel nőtt (tízezer lélekre számítva). S habár a csehek szaporodása egészben véve az utolsó

² Rauchberg: Der nationale Besitzstand in Böhmen. 3. k. Leipzig, 1905.

³ Hecke: Volksvermehrung etc. Statistische Monatschrift, 1913. Juni—Juli Heft.

évtizedben már valamivel gyöngébb volt a németekénél, a nemzetiségi mérkőzés legfontosabb színterén, Csehországban (ahol 2 és fél millió német él, Alsó-Ausztriát kivéve, sokszorosan több, mint bármely más örökös tartományban), mégis jóval erősebb, sőt helyenkint a németiségre egyenesen veszedelmes arányú. Egyes tájakon — főleg a karlsbadi nyaralásokból jól ismert Eger völgyének ipari vidékein — a csehek tíz év alatt megkétszereződtek s kettévágással fenyegetik a németiség gyűrűjét. Jellemző, hogy míg a csehek száma Bécsben 60.000-ról 98.000-re emelkedett, a prágai németiség 30.000-ról 18.000-re olvadt le az utolsó harminc év alatt. S e tényekkel szemben bizony gyöngé vigasztalás, hogy a németiség 1900-tól 1910-ig csak a szudeti és a kárpáti tartományokban (Csehországban, Morvaországban, Sziléziában, Galiciában és Bukovinában) vesztett, másutt mindenütt tért nyert; hisz éppen az említett tartományok a faji erők küzdelmének a színterei. S azt majd maga Rauchberg professzor is kénytelen beismerni, hogy a cseh és német nyelvterületek határmenti községeiben, tehát ott, ahol a legélesebb és legfontosabb a küzdelem, a németek csak 5%-kal szaporodtak az alatt (1890—1900), míg a csehek 26-tal.⁴

Fordítsuk most tekintetünket a magyar birodalom felé, nézzük meg itt is a nemzetiségi erők arányait. A magyarság a magyar birodalom lakosságá-

⁴ Az ausztriai népfajok pontos arányszámai, a múlttal való összehasonlítás kedvéért 1880-ról is közölve, a következők:

	száz osztrák honos közt volt		száz osztrák honos közt volt		
	1880-ban	1910-ben	1880-ban	1910-ben	
német	36.75	35.58	szerb-horvát	2.59	2.80
cseh-morva-tót	23.77	23.02	olasz	3.07	2.75
lengyel	14.86	17.77	oláh	0.88	0.98
űthén	12.80	12.58	magyar	0.05	0.04
szlovén	5.23	4.48			

nak majdnem felét teszi, a társországokat pedig figyelmen kívül hagyva, felét is jóval meghaladja. Az utána számban legerősebb románság még egyharmadrésztét sem éri el a magyarságnak, amely — ennél a népszámlálásnál először — absolute véve is föléje kerekedett az osztrák németeknek: az ausztriai németek száma 9,950.000, a magyar birodalom magyarságáé meg a 10,050.000. Az Ausztriában oly félelmes erejű szlávok a Magyarbirodalom népességének csak jó $\frac{1}{4}$ -ét alkotják, az anyaországénak meg éppen csak $\frac{1}{6}$ -át, ha ezeket a nyelvük, kultúrájuk, történeti fejlődésük különbségénél és érzésbeli ellentéteiknél fogva egymástól nagyon elütő, sőt részben ellenséges fajokat (pl. a horvátot meg a szerbet) erőltetetten egybefoglaljuk is. Úgy-e, egészen másként füst a nemzetiségi arculat nálunk, mint a Lajta túlsó oldalán? És a számbeli erő, ha a dolgok eddigi menete megmarad és ebben nincs okunk kételkedni, a jövőben is csak a magyarság javára fog megváltozni, amelynek születési aránya magasabb, halandósága jóval kisebb az országos átlagnál, amely a kivándorlásban aránylag kevésbé vesz részt s amely a mindjárt ismertetésre kerülő gazdasági és műveltségi fölsőbbségén alapuló beolvasztó képességével az utolsó 20 esztendőben több mint 600.000 idegen ajkút tett magyarrá. Ezek a tények értetik meg velünk, hogyan lehet 1880-hoz képest ma minden 10.000 lakos közt 790-nél több a magyar és ugyanennyivel kevesebb a nem magyar ajkú?

Azonban téved az, aki az erő alapját egyedül a lélekszámban keresi; hisz nagyon jól tudjuk, hogy számban kisebb népek nemcsak a tudományban, a művészetben, de — éppen a most folyó háború tanúságtételünk — a fizikai erők mérkőzése terén is sokszor

diadalt ülnek náluk nagyobb tömegű népeken. Milyen eredményre jutunk akkor, ha a nemzetiségi erőviszonyok értékeléséhez ezek szerint föltétlenül szükséges gazdasági és műveltségi adatokat elemezzük? Mit tudunk meg ezekből? Azt, hogy Ausztriában minden ezer német közt 31, minden ezer cseh közt 24, de viszont a lengyelek közt 274, a ruthének sorában meg 610 olyan egyén akad, aki sem írni, sem olvasni nem tud. De megtudjuk azt is, hogy a népiskolai tanulók közt a németek éppen csak számbeli erejüknek megfelelő arányban szerepelnek (36 %-kal), a csehek és lengyelek ez arányon fölül (24, illetve 19 %-kal). Hogy az ipariskolák növendékei közt 47% ugyan a német, de a cseh is majdnem 40% (pedig az egész népességben arányuk csak 23%), hogy a kereskedelmi iskolákban is a németek meg a csehek vezetnek a kisebb fajok rovására. Ugyanezt mondhatjuk a középiskolák közül a reáliskolákról, amelyekben különösen a csehek vannak erősen képviselve (38 %-kal, népességi arányuknak több, mint másfélszeresével), ellenben kevés a cseh, de viszont sok a lengyel a gimnáziumok növendékei közt (a vonatkozó arányszámok 17 és 28 [!] %), akik sorában a németiség is valamivel népességbeli aránya fölé emelkedik. Jellemző azonban, hogy a középiskola mindkét fajtájában a cseh tanulók közül buknak a legkevesebben. Az egyetemeken a németek és kivált a lengyelek számarányuknál erősebben (40, illetőleg 23 %-kal) vannak képviselve, a csehek gyöngében; de viszont a műegyetemeken a csehek másfélszerannyian vannak, mint lélekszámuk után várná az ember. (Arányuk 32%, de a németeké is 43%).

Ha magát Csehországot, a legélesebb nemzetiségi harcok tűzében álló területet nézzük, úgy a középiskolai, mint a főiskolai hallgatók között nemcsak

összeségükben, de aránylagosan is a németeknél többben vannak a csehek. S a közszolgálati ágak és szabadfoglalkozásokhoz tartozó egyének aránya, egész Ausztriát tekintve, ugyan a németeknél a legnagyobb, csak hogy ezt az előnyt a németiség a kevésbé művelt nemzetiségek territoriumain szerezte meg, mert már Csehország német kerületeiben, Rauchberg adatai szerint, 1900-ban kisebb volt, mint a cseh kerületekben. Ami annyit tesz, hogy ott a csehek körében nagyobb az értelmiség s a hivatalnoksereget illetőleg magyarozatát abban találja, hogy a dolgoznak az a rendje, amely a hivatalnoktól a cseh és német nyelv ismeretét kívánja meg, a cseheknek válik javára, mert a cseh inkább megtanul németül, mint a német csehül s így hamarabb válik alkalmassá a vegyes nyelvű kerületekben a hivatalnoki pályára a cseh, mint a német. Az kétségtelen, hogy az ipari pályákon a németeké az elsőség (a németek közt 38%, a csehek közt 36.5% az iparos egész Ausztriában) s ez áll még Csehországban is, ahol az iparos vidékeket a németiség tartja megszállva; de minthogy az ipar ma a vidék népességét szívja föl, Csehországban tehát cseheket vonz a városokba, a jövő fejlődést ez nem alakítja a németiség javára, amint az eger-völgyi bányavidék példájából láthattuk. Részben ez, részben Prága nagy cseh tömege érteti meg velünk, hogy a németiség iparosabb volta ellenére is a csehországi német elem a városokban sem nagyobb, mint tartományi átlagban, ennek pedig — hazánk nemzetiségi állapotának tárgyálásánál mindjárt látni fogjuk — nem csekély jelentősége van.

Ennek a vázlatos képnek némi kiegészítésül tegyük még hozzá, hogy a németek, akik Ausztria népességének 35.6%-át teszik, az összes egyenes adóknak

több mint $\frac{6}{10}$ -ét szolgáltatják. Egy német átlag kétszer annyi adót fizet, mint egy cseh, négy és félszer annyit mint egy lengyel és hétszer annyit, mint egy délszláv, — kétségkívül azonban Bécs különleges helyzetének hatása alatt, ami nélkül a németiség fölsőbb-sége nem volna annyira szembeszökő.

Nézzük most már nálunk a magyarság és a többi nemzetiségek kulturális és gazdasági erőviszonyait. Írnivalvasni tudás dolgában a németiség után — csekély távolságra — a magyarság következik, amelynek soráiban átlag másfélszer annyi az írástudó, mint a többi nemzetiségi körében. S bár a magyarság az anyaországi népességének 54.5%-a, a népiskolai tanulók 55%-a, a középiskolaiak 81.1%-a, a nyolc osztályt végzettek 87.2%-a s a főiskolai tanulóknak is 89.4%-a a magyar, úgy, hogy minél magasabb műveltséget nyújt valamely tanító intézet, következetes fokozatossággal, annál több benne a magyar. S megnyugtató, hogy akik a műveltség magvait a jövő nemzedékben elhinteni vannak hivatva, a tanítóképző-intézetek növendékei négyötöde, sőt a tanítónőképzők tanulóinak majdnem 90%-a is magyar. A Magyarországon megjelenő hírlapok 84%-a magyar s csak $\frac{1}{6}$ -a más nyelvű. S amint már eleve is következtethetjük, a gazdasági élet terén is a magyarság imponáló fölsőbbsége domborodik ki: iparosaink $\frac{2}{3}$ -a, kereskedőink $\frac{3}{4}$ -e, a közlekedés körében foglalatostokodók s a közszolgáltatásban állóknak is $\frac{4}{5}$ -e magyar. A közszolgálat magasabb fokán: a tisztviselők körében $\frac{9}{10}$ a magyarság aránya, még a mezőgazdasági tisztviselők sorában is. Ezt azért hangsúlyoztam, mert maguk a gazdák közt kisebb a magyarok aránya, ami az eddig mondottak szerint nem is lehet másként, mert hisz a magyarság az ipari, kereskedő, értelmiségi pályákon ak-

kora túlsúlyban van, hogy mostani számereje mellett matematikai lehetetlenség volna a földmivelők közt is többségben lennie. Itt is megnyugtató azonban, hogy a magyarság súlya a birtokkategóriák nagyságával arányosan emelkedik: a 100—1000 holdas gazdáknak már 71.8%-a, az 1000 holdasnál nagyobb birtokosoknak $\frac{9}{10}$ -e magyar.

Foglalkozásunk strukturájából következik, hogy a városi népességet is a magyarság túlsúlya jellemzi: a városlakók majdnem $\frac{4}{5}$ -e magyar. Kivüle s a németen kívül más városi elemünk nincs is, aminek példázására csak azt hozom föl, hogy míg minden 100 lakos közt általában 16 a román, 100 városlakó közt nem is egészen két románt találni. Már pedig a városok jelentősége a modern társadalmakban nagyobb, mint számbeli erejükből következtethetnénk. A városok a kultúra középpontjai, a tudás, haladás, fölvilágosodásnak kellene belőlük sugározni a vidékre is; kultúrájuk és magasabb rendű, frissebb lüktetésű gazdasági életük nivelláló hatása, a forgalom útjában álló akadályokat, tehát a fajlakat is gyorsan elhárítja, úgy, hogy a városok valóságos olvasztó kőhói a magyarságnak, amely bennük 1900-tól 1910-ig 26%-kal szaporodott s a vidéken csak 13%-kal. S épp ezért, ha nem feledkezünk is meg a városi élet árnyoldalairól, amelyek ismertetésébe itt nem bocsátkozhatom, a magyarság városi túlsúlyát is fontosnak kell tartanunk erőviszonyaink értékelésénél.

IV.

Talán sikerült a Magyarország és Ausztria közt a faji erők tekintetében fönnálló különbségeket megvilágítanom. Láttuk, hogy Ausztriában a nagy népfajok számérték szerint közel állanak egymáshoz, a

németség fajszaporító ereje nem elég erős és ha vezet is gazdaság és műveltség dolgában, nem mindenik fajjal szemben és nem minden tekintetben többséges; nálunk a magyarság számbeli erőben, fajgyarapító képességben, műveltségben és jólétben magasán áll a nem magyarok fölött. S még hozzá a legtermékenyebb folyó-völgyekben és síkságokon helyezkedik el, Ausztriában meg a németység egyik leg-hűségesebb eleme a talajánál és klimájánál fogva gazdasági lendületre módot nem igen adó alpesi tartományokban lakik. Sőt Csehországban is a csehek tartják megszállva a földművelésre alkalmasabb területeket s a németség elhelyezkedése ott azért sem szerencsés, mert az ország közepén nagy tömegben, egységesen összefüggő cseheket mint egy vékony, több helyt máris megszakadó vagy elpattanással fenyegető gyűrű veszi körül. Ne feledjük el azt sem, hogy Ausztriában éppen azok a szláv fajok, amelyek a németséghez számban legközelebb állanak s amelyek egyike, a cseh, műveltségben és jólétben sincs attól távol, másika: a lengyel meg hatalmas szaporaságában bírja önbizalmának alapját, történelmi múltú népfajok, amelyek nemcsak a faji érvényesülés természetes ösztöneivel, de a múlt emlékeiből is lelkesedést merítve: a történet jogán is fejlesztett nemzetiségi öntudattal harcolnak faji kultúrájukért, még pedig nem egyszer sikerhez, vagy legalább is reményhez, kitartáshoz, a továbbküzdésre új jogcímhöz jutva történelmi jogaik hivatalos, állami elismerése által. (Hisz maga az 1860. októberi diploma is a nemzetiségi történelmi öntudat szerint osztotta a közjogokat, s e gondolattal később is találkozunk vezető állásban lévő osztrák államférfiaknál.) Szóval ott, hogy Engels terminológiájával éljek, történelmi jogú népfajok vannak egy állam

keretében elhelyezkedve, a mi nemzetiségeink pedig — a magyart kivéve — »történelem nélküli« nemzetek, amelyekből hiányzik a belső, államalkotó erő, amelyek mindig hijjával voltak az állami öntudatnak, az állami léthez szükséges közjogi és katonai szervezetnek és az állami funkciók tagolódásához szükséges osztályalakulásnak. (Régebben, akik a nemzeti-ségi népből kiemelkedtek, beolvadtak a magyarságba.) Azután Ausztriában nincs egyetlen, hogy úgy mondjam, ott bevégzett, kerek egészet alkotó népfaj sem. — s ez alól még a német sem kivétel; — mind-egyik lát az állam határain kívül fajkonokat s azokat vagy irigylő vagy szánja, vagy magával állami közösségbe hozni kívánja; — mind ez az érzés egy-egy feszítő erő, váagnak és elegendetlenségnek a forrása. Nálunk a magyar ezzel és csakis ezzel a földdel van szorosan összenőve; rokonai, akikért ennek az országnak sorsát kockára tenni, ezt a földet földarabolni akarná, nincsenek s már ezért a kizárólagos érdekek kapcsolódásáért is vezérré kellett lennie ez ország sorsának intézésében.

Ha már most az elmondottak után az egymás fölött döntő túlsúlyba jutni nem tudó s éppen ezért a kormányzás hajóját hol egy, hol más irányba lökő belső nemzetiségi erők játékához s az ezekre kétségtelen befolyással lévő külső izgatásokhoz⁵ hozzávesz-szük azt a nagy történelmi eseményt, amely Ausz-

⁵ Jellemző, hogy míg a történelmi öntudattal bíró ausztriai népfajok maguk indították és állták a harcot s inkább ők tekintettek kifelé szövetségesek után, az alacsonyabb kulturfokon állókat kimutathatólag kívülről izgatták, mesterségesen élesztve, fejlesztve nemzetiségi öntudatukat, tudatában Macaulay ama tételének: „The great cause of all revolutions is that while nations move onward, constitution stand still“.

triát a nagy német közösségből kiválasztván eleinte (de éppen a nagy magyar államférfiú, Andrássy Gyula hathatós beavatkozására, szerencsére rövid időre) a szláv rokonszenv vizeire hajtotta, meg a külső politika egyéb tényeit, amelyek a belső politika nemzetiségi irányváltásaira máskor is befolyással voltak, akkor nagyjában egybe csoportosítottuk az osztrák faji harcok tényezőit. Persze nem szabad ezek közül kihagynunk az elhelyezkedés ethnikai kevertségét sem. Hiszen, hogy pl. a cseh-német küzdelem a legszivósabb, azt a két nép erőinek egymáshoz közel állásán kívül a területi elhelyezkedésből és a sűrűlődni fölület ebből előálló nagyságából lehet megérteni: Csehország nem tiszta cseh föld, sőt a koncentrikusan tömörülő csehek ott gyűrű formájában körítő németiség e tartomány lakosságának 36.8%-át teszi. Morvaország lakosságának 72%-a cseh, 28%-a német, Sziléziában 44%-nyi német, 32%-nyi lengyel és 24%-nyi cseh van összekeverve, Galiciában 58.5%-os lengyel többség mellett jelentékeny: 40%-os ruthén kisebbséget találunk, Bukovinában 38.3%-nyi ruthénség él együtt 34.4%-nyi románsággal és 21.2%-nyi németiséggel. Szóval a nemzetiségi és a közjogi keretek nem vágnak össze s van igazság abban a mondatban, hogy miután az országok szétszakították a népeket, most a népek akarják szétszakítani az országokat. És az ennek megvalósítására, meg leküzdésére irányuló törekvések és e törekvések eszközeinek és tényezőinek imént ismertetett változatossága magyarázza meg a fajok harcában a központi államhatalom ingadozásait, amelyek két véglet közt mozognak: hol a Schmerling-féle erős központi parlament és ezzel a német államnyelv kizárólagossága, gyöngye tartománygyűléssel, elsorvasztott tartományi

autonómiával, hol árnyékhatalmú Centralparlament, erős Landtagok és a nemzetiségi nyelvek egyenjogúságának érvényre emelése, Ausztria tényleges viszonyai közt tehát a szláv nyelvek hivatalos erőhöz juttatása volt az irány és sokszor az eredmény is. Bármily érdekes volna is, nem szándékozom itt elmondani a nemzetiségi kérdés hivatalos rendezésének a távol álló szemléltetőre olykor egész furcsán, olykor komikusai ható epizódokkal teljes történetét; nemcsak azért nem, mert időm lejárt, de azért sem, mert a szakmámtól távolabb eső tudományterületre kirándulástól vissza tárt a »Szentivánéji álom« rokonszenves, de rendjén túl ambiciózus Zuboly tanácsára-emlékezés, aki a magasabb uraságok mulattatására rendezett műkedvelői előadásban nem akart megelégedni Páramus szerepével, hanem még Thysbét, sőt a szépen ordító orosz-lánt is ő akarta játszani. Én nem akarok itt egy személyben statisztikus, publicista és állambölcselet lenni; azért megelégszem, — minthogy okaikat föltárni már megkíséreltem — a következményeik gyanánt mutatkozó, sokszor kényszerű rendszertelenség és kapkodás megvilágítására néhány jellemző tény fölemlítésével. (Kényszerűnek azért mondom a rendszertelenséget, mert az érvényesülést, egy bizonyos sztatikai állapotot létrehozni kívánó nemzetiségi erők feszítő hatása okozta azt nem egyszer szükségképpen.) Ime: az 1849.-iki márciusi alkotmány kimondja a nemzetiségek egyenjogúságát, az 1851. dec. 31.-iki már egy szót sem szól erről. Az 1860.-iki októberi diplomá — szakítva a Thun-féle, nálunk is ismeretes germanizáló törekvésekkel — a külön nemzetiségi nyelvek hivatalos elismerését foglalja magában, — négy hónapra rá az 1861.-i februáriusi pátens már a teljes hatalmú Centralparlamentre és a német államnyelvre

vetette a súlyt, »a tartományi idiomák« legszűkebb körre szorításával. S ugyanaz a rendszer, amely a Lajta túlsó oldalán a centralizmus érdekében a nemzetiségi ellenzékot a Reichsrathban lehetetlenné tette, Magyarországon Pálffy kancellárnál törvényjavaslatot rendel meg valamennyi nemzetiség teljes egyenjogúsításáról, tökéletes ellentétben az 1860-i októberi diploma alapelvével, amely a történeti jogú nemzetiségek nyelvét, Magyarországon a magyar nyelvet a történeti jog nélkül lévő fajoké fölé emelte. Míg tehát 1860-ban honorálta a fejlettebb műveltséget, magasabbrendű államéleti iskolázottságot, 1862-ben nem akarta belátni, hogy egyenlőtlen népfajok egyenlő jogokkal felruházása a legnagyobb egyenlőtenség s a rideg ethnikai álláspontot érvényesítette a történeti jogokkal szemben, mint mindig, amikor a történeti jogú népek elhatalmasodásától való félelem jutott kifejezésre az Ausztriában oly sűrű rendszerváltozásokban. Ezek közül csak még egy-két jellemző tény: a Hohenwart-kormány a szláv-föderalista gondolat alapján létesült, de mégis éppen a cseh államjog visszaállítását célzó törekvésein bukott meg, a mi Andrásynk befolyására. Később — a simulékonyságával magát hosszabb ideig tengetni tudó Taaffe-kormány közbeeső hosszabb korszaka után — a lengyel Badeninek mégis sikerült, a németiség nagy keserűségére kibocsátott hírhedett nyelv-rendeletével, Csehországban a cseh nyelvet valósággal államnyelvvé tenni. Az izgatott németiség megnyugtatóására azonban Badenit mégis menesztették s később a Clary-kormánynak a Badeni-féle rendeletet vissza kellett vonnia.

Nem folytatom tovább ez ingadozások fölsorolását. Máris megállapíthatjuk a tanulságot, hogy Ausztriában a nemzetiségi erők idáig meglehetősen egyen-

súlyban tartották egymást. Sem az egyik véglet: a teljes hatalmú centrális parlament és a nemzetiségi-tartományi autonómia elszorvasztása, sem a másik túlzás: a központi parlament árnyékhatalommá súlyosztása mellett a Landtagok mindenhatósága nem arathatott tartós, vagy éppen végleges diadalt. Úgy, hogy a mai helyzet: központi parlament által összetartott egység s bizonyos határokig érvényesülő tartományi önkormányzat és nemzetiségi nyelv egészen véve megfelel Ausztria valóságos nemzetiségi erőviszonyainak.

Viszont a magyarság számbeli, gazdasági és műveltségbeli fölsőbbsége, történelmi joga (ami nem üres szó, mert államéleti iskolázottságot, politikai érettséget jelent), adja a magyarázatát a mi tényleges viszonyainknak: a magyarság szükségképpen való hegemóniájának és a partikularizmus képtelenségének. Az erre ható tényezők közül persze nem szabad kifelejtenuünk a nemzetiségi területek éles elhatárolásának lehetetlenségét (magyarok és németek tizezei, sőt száz-ezei élnek beékelődve a románok meg tótok közé), meg történelmi nagy hivatásunk szükségszerűségét sem. Szétrepesztett, laza, föderalisztikus szerkezetű mállasztott szervezetben a Kárpátok koszorújában fekvő ország népe képtelen volna betölteni e hivatást, amely nemcsak abban áll, hogy megvalósítsa a maga különleges génuszát, hanem abban is, hogy földrajzi fekvésénél és ethnikai összetételével gátat emeljen az északi és déli szlávok áradatai közé; hisz ezek egyesülése — a most folyó nagy háború csak még éleesebb világosságot vetett e veszedelemre — e gát ledőltevel az európai hatalmak egyensúlyát és békés fejlődését semmisítené meg.

Eppen ezért, — de sok más okból is — a magyarság uralma, teljes összhangzásban van az álta-

lános emberi haladás követelményeivel.⁶ De ez a természetes okokból folyó, sőt — merem mondani — még akadályoztatása ellenére is természettudományos törvény kényszerűségével előbb-utóbb csak érvényesülő fölsőbbsege magyarázza meg azt is: miért kell dualisztikus államkapcsolatunk legbiztosabb alapjául, sarkaiból ki nem fordítható tengelyéül éppen a magyarságot itélnünk? Hegemóniáját tehát nem is úgy kell egyedül szemlélnünk, mint a tényleges erőviszonyok megnyugvással fogadott eredményét, hanem mint minél teljesebben biztosítandó, akadályaitól megszabadítandó célt is, amelynek szükségességéről a nagy háború tanulságai csak még jobban meggyőzhetnek mindenkit. Erős hittel higgyük tehát, de dolgozzunk is érte, hogy mindazt, ami e szupremácia tökéletesebb kifejlesztéséhez és ezzel hazánk minden polgárának boldogulásához még szükséges és amire magunkat a háborúban annyira érdemesekké tettük meghozza majd a diadalmas béke.

⁶ És éppenséggel nem áll ellentétben az egyes nemzetiségek anyanyelvének népoktatásban, közigazgatásban, bíraskodásban érvényesülésével sem, hisz ez az érvényesülés nem a faji különállás, hanem az egyetemes emberi szükséglet követelménye, alapföltétele lévén az eredményes népoktatásnak, a célszerű közigazgatásnak, az igazságos bíraskodásnak.